

A felvidéki soltészfalvokról

A 13. századtól kezdődően kimutatható Magyarországon a tervszerű, szervezett faluépítés. Ennek több formája is létezett. Az a birtokos, aki régebbi, elnéptelenedett települését újra akarta telepíteni, vagy birtokán új falut akart létesíteni, alapvetően két módot választott. Vagy egy időre bérbe adta elnéptelenedett, illetve lakatlan földjét, vagy telepítési vállalkozóval kötött szerződést.¹ A telepítési vállalkozók egyik típusát okleveleink legtöbbször soltésznek (*scultetus*) mondják, máskor *advocatus*, *locator*, *plantator*, *populator*, *iudex*, *villicus* címmel illetik.²

Az első, soltészok által telepített falvak a 13. század közepén jelentek meg az ország északi részén, a 13. század második felében és a 14. század folyamán pedig soltészfalvak sokasága alakult, főként Bars, Gömör, Liptó, Nógrád, Sáros, Szepes, Trencsén, Turóc, Zemplén és Zólyom megyékben.³ Az ilyen módon telepített falvakat gyakran nevezik német jogú településeknek is,⁴ részben a letelepedett népek jogával, részben a soltész által hozott joggal magyarázva az oklevelekben a telepítésre utaló *more/iure theutonicorum/theutonico* fordulatot.⁵ Oklevele-

¹ SZABÓ ISTVÁN: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század). Budapest 1966. (továbbiakban: SZABÓ) 99–118., MAKSAY FERENC: A középkori magyar falu településrendje. Budapest 1971. 61.

² SZABÓ 114., példákkal. A *plantator* kifejezésre példa: Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I–VII. Szerk. NAGY IMRE-TASNÁDI NAGY GYULA. Budapest 1878–1920. (továbbiakban: AO.) II. 517–518.; a *villicus* kifejezésre: AO. III. 42–43. Más telepítési vállalkozókra l. pl. BÓNIS GYÖRGY: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Sajtó alá rendezte Balogh Elemér. Budapest 2003. 249–307.

³ FÜGEDI ERIK: „Németjogú” falvak települése a szlovák és német nyelvterületen. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Budapest 1953. (továbbiakban FÜGEDI 1953.) 227.; SZABÓ 115. TEISZLER ÉVA: Adattár a Károly Róbert korban alapított felvidéki településekről. In: Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medieviztikai PhD-konferencia előadásai. Szerk. RÉVÉSZ ÉVA–HALMÁGYI MIKLÓS. Szeged 2007. (sajtó alatt)

⁴ SZABÓ 115.

⁵ Az előbbire l. KÖRMENDY ADRIENNE: A falusi plébániák hatása a faluközösség kialakulására. A Szepesség példája. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. és az előszót írta FÜGEDI ERIK. A bevezetőt írta KÖPECZI BÉLA. Budapest 1986. (továbbiakban KÖRMENDY 1986.), az utóbbira l. FÜGEDI 1953. 227.

ink azonban burjánzanak a telepítés során alkalmazott jogok megnevezésében, hiszen a szinte teljesen azonos jogokkal és szabadságokkal felruházott népek (*hospites, incolae, jobagiones, cultores, libere condicionis homines, mansionarii, populi libertati, populi*)⁶ és soltészok jogára vonatkozóan a legkülönbözőbb elnevezésekkel élnek. A fentiek mellett gyakran előfordulnak a *more aliorum Scultetorum, sub iure et libertate Saxonum, iuxta consuetudinem Scepus*⁷ fordulatok, megadva a népek telepítésének módját.

Ezek a kifejezések valóban kétféle jog keveredését tükrözik. Utalnak a soltészok jogára, ugyanakkor a németek, vagy a szászok jogára is.⁸ Körmendy Adrienne több munkájában foglalkozott a soltészfalvak kialakulásával és jellegzetességeivel, illetve a soltészság intézményének elterjedésével, a soltészok jogának formálódásával.⁹ Kimutatta, hogy a soltészság, ami a magdeburgi érsekség területén jelent meg először, a 12. században Magyarországon megjelenő szászokkal érkezett Magyarországra. A betelepülő szászok új típusú hospesjogot honosítottak meg az országban, melynek főbb jellemzői a személyes szabadság, a földhasználat örökbérleti joga, az önkormányzati jog, ezen belül a szabad bíró- és papválasztás joga – ez utóbbit *libertas Saxonum*nak vagy *ius Saxonum*nak is nevezték, mert a többi hospeskváltságtól ez eltért – voltak. Ez a fajta hospesjog

⁶ Néhány példa: *hospites*: AO. I. 643–645., AO. III. 42–43., GEORGIUS FEJÉR: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae 1829–1844. (továbbiakban: F.) VIII/3. 140–143.; *incolae*: AO. II. 517–518., F. VIII/1. 153–156., F. VIII/2. 389–391., F. VIII/2. 391–394.; *jobagiones*: AO. II. 517–518., F. VIII/2. 389–391.; *cultores*: AO. II. 517–518.; *libere condicionis homines*: AO. III. 42–43.; *mansionarii*: F. VIII/1. 153–156., *populi libertati*: F. VIII/2. 391–394.; *populi*: F. VIII/3. 140–143.

⁷ Példa az előbbire: F. VIII/2. 389–391., az utóbbiakra: F. VIII/2. 391–394.

⁸ A Magyarországra érkező németek pontos származási helyét megfelelő források hiányában nem lehet kimutatni. Vö. A Szász tükör és a Szepesség joga. In: Eike von Repgow: A Szász tükör. Közzéteszi BLAZOVICH LÁSZLÓ, SCHMIDT JÓZSEF. Szeged 2005. A vonatkozó rész BLAZOVICH LÁSZLÓ munkája (továbbiakban BLAZOVICH 2005.). 43.; Uő.: A Szepesség joga és a Szász tükör. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.) Szerk. CSUKOVITS ENIKŐ–LENGYEL TÜNDE. Budapest 2005. (továbbiakban CSUKOVITS–LENGYEL) 161.; KÖRMENDY 1986. 149.

⁹ KÖRMENDY 1986.; Uő.: A soltész („more scultetorum”) telepítette falvak a Szepességben (XIII–XIV. sz.). Agrártörténeti Szemle 16 (1974) 305–348.; Uő.: Melioratio terre. Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13–14. Jahrhundert. Poznan 1995.

Magyarországon aztán többletkiváltságokkal is bővült, például a szabad tized (*libera decima*) intézményével.¹⁰ Többen rámutattak ugyanakkor arra is, hogy az a németek vagy szászok által hozott hospesjog, amely eredetileg egyben a joghasználók nemzetiségére is utalt, fokozatosan egy bizonyos kiváltságrendszer elnevezésévé vált, függetlenül attól, milyen nemzetiség használta azt.¹¹

Fügedi Erik, aki a betelepülő németek származási helye és betelepülési ideje között igyekezett párhuzamot vonni, különbséget tett a Szilézián át az ország észak-nyugati részére, illetve „a másik Lengyelországon keresztül” a Szepességbe és az ország keleti területeire érkezett soltészszágok által közvetített jog között. A Sziléziából jövő első hullám telepesjoga Fügedi szerint eltér a többitől. Kiváltságok tekintetében bővebbnek tartja, s mivel az első hullámban létrejött falvakat Zsolna környékére lokalizálja, zsolnai vagy nyugati típusú soltészszágnak nevezi. Úgy véli, hogy a Zsolna környékén létrejött települések a tescheni jogot használó Zsolna város jogát kapták meg, ami újabb eltérést jelentene a később kialakult, korponai jogot használó szepesi településekhez képest.¹²

Fügedi arra is felfigyelt, hogy „a német jog adományozását rögzítő oklevél nem sokban különbözik a soltészlevéltől (...), a soltész és a földesúr közötti szerződés szabályozza a falu további életét.”¹³ A soltészre vonatkozó jogokat és

¹⁰ KÖRMENDY 1986. 136–152. A soltész Magyarországon megkapta a falu feletti bíraskodás jogát.

¹¹ Uo. 137.; SZABÓ 115.

¹² FÜGEDI 1953. 227–236., Uő.: A befogadó: a középkori magyar királyság. Történelmi Szemle 22 (1979) 373–375. (A tanulmány németül is megjelent: Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland. In: Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Sigmaringen 1974.), a korponai jog elterjedésére Uő.: Középkori magyar városprivilégiumok. In: Uő.: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest 1981. 292. Zsolna 1310–1312 között választotta a tescheni jogot, majd 1384-ben vette át a magdeburgi jogra visszavezethető korponai jogot. Azt azonban, nem tudjuk, hogy mielőtt a tescheni joggal élt volna, milyen jogot használt. Vö. MICHAL BADA: A zsolnai városi könyv. Forrás a késő középkori és kora újkori város mindennapi életének kutatásához. In: CSUKOVITS-LENGYEL 187–188.; A budai jogkönyv és a magyarországi jogkönyvek. BLAZOVICH 2005. 70–81. A magdeburgi jog különböző változatai más megyékben is érvényesültek. Vö. KOLLMANN ÖRS LÁSZLÓ: Az észak-gömöri központi helyek középkori és kora újkori fejlődése. In: CSUKOVITS-LENGYEL 50., 64. Használatuk szinte kizárólagos volt a felvidéki megyékben, de gyakorlatilag az egész ország területén kimutatható a magdeburgi jog alkalmazása. BLAZOVICH 2005. 46–47.

¹³ FÜGEDI 1953. 233.

a falu lakosságának szabadságait és kötelezettségeit tulajdonképpen egy oklevélbe foglalták. Különösen érdekes ez azokban az esetekben, amikor soltészszág eladásáról van szó. 1329-ben például két alkalommal volt olyan adásvétel, ahol a soltészi javak mellett felsorolták a lakók kötelezettségeit is, mert az új soltésznek további telepítés volt a feladata.¹⁴ Tudunk viszont olyan esetről is, amikor egyszerű eladásról van szó, a soltészjogok mellett mégis részletezik a lakosság terheit és jogait.¹⁵ Ez azt jelenti, hogy annak, aki soltészszágot vásárol, mindenben el kell fogadnia elődje megegyezését, kivéve, ha a birtokos kiegészíti azt.

Amikor általános jellegzetességeket keresünk a soltészoknak adott jogok között, nem csak a kiváltságlevélben részletezett jövedelem utáni járandóságokra, bíraskodási jutaléokra, saját telekhasználatra, és egyéb jövedelemforrásokra figyelhetünk fel, hanem többek között arra is, milyen címen kapja az adott soltész ezeket a kiváltságokat. Az oklevél szóhasználata sok esetben tükrözi a soltész és a birtokos szerződéskötéskori viszonyát. Amikor a telepítő engedélyt (*licencia*) kap a falualapításra és az azután kapott bevételek élvezésére, inkább a birtokos szabja meg a soltész által élvezett jogokat, természetesen igazodva az általános szokásokhoz. 1329-ben például Vilmos szepesi és újvári comes azt a feltételt szabja, hogy a soltésznek és a letelepített népeknek az ő más birtokaihoz kell igazodnia.¹⁶ Más esetben a birtokossal való megegyezésről (*condicio*) készítenek írást, ilyenkor vagy a soltész hozza magával azokat a szokásokat, amelyek korábbi soltészszágára is jellemzőek voltak,¹⁷ vagy mindkét fél számára új megegyezést kötnek. Az általános szokások mindig irányadók, de nem feltétlenül kell a jogok minden egyes elemének megegyeznie.¹⁸ A soltészjog tar-

¹⁴ F. VIII/3. 387–389., F. VIII/3. 389–390.

¹⁵ F. VIII/5. 198–199., F. VIII/4. 411–413.

¹⁶ Lásd 14. jegyzet.

¹⁷ AO. I. 643–645.: *more seu consuetudine* (később *more seu libertate*) *alterius possessionis eorumdem* (ti. a soltészeké).

¹⁸ Kubinyi András a városok három legfontosabb egyházhoz kötődő jogával (papválasztás, *exemptio*, tizedszedés joga) kapcsolatban megjegyezte, hogy nem függenek össze egymással (KUBINYI ANDRÁS: Egyház és város a késő középkori Magyarországon. In: Uő.: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest 1999. 293.), de Blazovich 2005. 75–81. is felhívja a figyelmet arra, hogy a jognak nem csak az egészét, hanem gyakran csak egy részét adományozzák más településnek. Vö. PITI FERENC: Megjegyzések a szepesi prépost és a szepesváraljai hospesek közötti perhez (1338–1339). Függelék: a perre vonatkozó oklevelek regesztái. Fons 5 (1998) 265–284.

talma tehát attól is függött, hogy a soltész mennyit tudott kialakítani magának *pro suis laboribus et procuracionibus*¹⁹ a birtokossal való megegyezésekor.

A soltészok jogától mindenképpen elkülönítendő a letelepítendő népek joga. Itt is iránymutató lehet a birtokos korábban alapított települése által használt jog, 1331-ben például Benedek fia Miklós saját Csetnek nevű településének a szokását adja új telepítvényének, ami alapvetően az ítélkezésre és a tizedfizetésre vonatkozik,²⁰ de előfordul, hogy az előző település a földesúri járadékok tekintetében ad mintát az újnak.²¹ Hogy mennyire elemeire bontva értelmezték a szepesi szászok jogát, két körülmény mutatja. Az egyik, amikor a jogalapító egy oklevélben belül külön kitér a szepesi jog egyes rétegeire, a másik, amikor annak egy elemét külön kiemeli. 1322-ben Stephanow falu alapításakor a személyükben szabad lakók bírósági ügyeiket tekintve *in civilibus secundum iura Scipsensium se habebunt*, 12 évi mentességet kapnak *libertatem iuxta ritum noualium*,²² ugyanakkor a soltész *more ac iure theutonicorum* kap jogot erdőirtásra, ami alatt a telkekre vonatkozó szabályozást kell érteni (*pro tot mansis siue laneis Theutonicorum, quot ibidem fieri possunt extirpanda et in agros commutanda, quorum longitudo ac latitudo terminos suos ex omni parte finaliter sine ulla diminutione conservabit*), hiszen a soltészjogokat *more aliorum Scultetorum* kapta.²³ 1322-ben azt látjuk, hogy a *iuxta consuetudinem Scepus* kitétel a jobbágyok által fizetett *terragiumra* és *descensusra* értendő elsősorban, holott a lakók a „szokásos értelemben vett” szepesi jogból kiterjedt szabadságokat kapnak.²⁴ Egy másik település jobbágysai 1315-ben szabad templomépítési jogot kapnak szabad tizeddel, *iure Scepusiensi*.²⁵

¹⁹ AO. III. 42–43.

²⁰ AO. II. 517–518.

²¹ *ad libertatem Hanusfolwa solvere teneantur*. AO. III. 42–43.

²² A mentesség idejére vonatkozó szokásokról más adataink is vannak: *quicumque in eandem possessionem causa commorandi venerint, et in domibus seu aedificiis paratis descenderint, habentes terras arabiles puras et exstirpatas, duorum annorum perfruantur, quicumque vero in vacua sessione decenderint, aedificia de novo construxerint, et terras usui ipsorum sufficientes in sylvis exstirpare laboraverint, sedecim annorum libertate a die adventus ipsorum plene computatorum, more consuetudo perfruantur*. F. VIII/3. 387–389. Ezzel csaknem betű szerint megegyező szöveg: F. VIII/3. 389–390.

²³ F. VIII/2. 389–391.

²⁴ F. VIII/2. 391–394.

²⁵ F. VIII/1. 592–594.

A szepesinek vagy német jognak nevezett jogintézmény tehát az eredetileg németek által hozott, és a magyarországi különjogokkal kiegészített általános szabályok összességéből tevődött össze, de a rá vonatkoztatott formulákat használták az egyes részjogok meghatározására is. Ez arra mutat, hogy nem beszélhetünk egységes, mindig minden elemében azonos „szepesi” vagy „német jog”-ról, hanem inkább egyfajta – részben uralkodói privilégiumokra, részben szokásjogra visszavezethető – joghalmazról, amely a német típusú telepesfalvakra volt jellemző.

ÉVA TEISZLER

On the „soltész” villages of the Hungarian Uplands

The aim of the author in this essay is to analyze some terms: *more Scultetorum*, *sub iure Saxonum*, *iuxta consuetudinem Scepus*. She comes to the conclusion that these words usually indicated those „*hospes*”-law, which originally were brought into the Hungarian Kingdom by German „*hospites*” and were completed with Hungarian characteristics. These terms were also used as the name of the elements of the „*hospes*”-law.